

рассматривай, пробуй, как ношу, поднимут ли плечи. / Если кто выбрал предмет по себе, ни порядок, ни ясность / Не оставят его: выражение будет свободно» [2, с. 89]. Такім чынам, мы бачым, што Гарацый у сваім пасланні падмае тую праблему, якая хвалюе яго, і пра існаванне гэтай праблемы паэт паведамляе сваім сучаснікам.

Як і ў пасланні Гарацыя, так і ў альбоме А. Вярэгі-Дарэўскага знаходзяць адлюстраванне найбольш важных пытанні палітычнага і грамадскага характару. Ён уключае ў сябе запісы, пасланні, адрасаваныя вядомаму паэту.

Альбом А. Вярэгі-Дарэўскага — унікальны помнік беларускай культуры сярэдзіны XIX стагоддзя. Гэты своеасаблівы рукапісны літаратурна-грамадскі альманах вёўся на працягу 1858 — 1863 гадоў. У ім пакінулі свае запісы (на беларускай і польскай мовах) многія вядомыя пісьменнікі, вучоныя, дзеячы культуры Беларусі і Літвы таго часу. Альбом данёс да нас цікавыя беларускія мастацкія тэксты, імёны людзей, якія падтрымлівалі творчасць і грамадскую дзейнасць Вярэгі-Дарэўскага. Сярод асоб, чые запісы прадстаўлены ў альбоме, шмат удзельнікаў вызваленчага руху. Як і сам укладальнік альбома, многія з іх прынялі ўдзел у паўстанні 1863 года [4, с. 243-244].

Асабліва востра ў альбоме стаіць праблема стану беларускай мовы ў Расійскай імперыі ў XIX стагоддзі. Так, В. Каратынскі ў сваім пасланні да А. Вярэгі-Дарэўскага пазначыў: «Далібог-то, Арцім, / Што прыплыў ты к сваім! / ... Бог паслаў да нас дар! / Дудар к нам Надзвінскі / Заблудзіў аж сюда. / ... Будзе пець мужыком: / Аб Языску святом, / Аб матульцы святой...» [4, с. 248]. Такім чынам, называючы беларускую мову «языскам святым», В. Каратынскі сцвярджае права на існаванне і выкарыстанне роднай мовы, як мовы ад Бога дадзенай.

У сваім пасланні да А. Вярэгі-Дарэўскага Ян са Слівіна (псеўданім А. Кіркора) падмае такую праблему, як неабходнасць барацьбы беларусаў за адраджэнне сваёй краіны, за адраджэнне сваёй роднай мовы: «... паспрабуем падрыхтаваць гэты народ да прыстойнага прыняцця новага становішча сумленных і шчырых сыноў агульнай нашай маці-радзімы, паспрабуем праясніць іх погляд, асвятліць іх розум, няхай на роднай мове прывітаюць вялікі дзень адраджэння, даўно аплочаны крывавай векавай працай» [4, с. 252]. Ён заклікае беларусаў на свядомае і актыўнае змаганне з палітыкай расійскай улады.

І як моцны аргумент вышэй сказанаму Ігнат Ходзька ў сваім пасланні ў альбоме А. Вярэгі-Дарэўскага пазначыў ідэальную мадэль беларускага грамадства: «... ад Нёмана да Дзвіны і за Дзвіной яднаюцца ўсё цясней братнія далоні і сэрцы, злучаныя адзінствам пачуццяў, адзінствам духу і адзінствам роднай мовы» [4, с. 256]. Тым самым Ігнат Ходзька пацвярджае думку пра тое, што для існавання сапраўднага грамадства, як і для нацыі ў цэлым, галоўным паказчыкам з'яўляецца стан роднай мовы.

Адрасуючы ліст «пачціваму Беларусіну», музыка з-пад Віслы Аляксандр Хадэцкі ў алегарычнай форме выказвае салідарнасць з пазіцыямі і перакананнямі заснавальніка альбома: «Хоць мы здалёку прыбылі, аднак, дзеці адной маткі, звязаныя ланцугамі аднолькавых боляў і надзей, — лёгка паразумеліся, хутка пазнаёміліся. Бо, браце, Вы тымі самымі кайданамі звоніце над Дняпром, што і мы над Віслаю. <...> Ты, браце, імкнешся да лепшага, марыш пра шчасце народа, грамадства, таму, відаць, мяне зразумееш... Давай працаваць любові, браце, дзеля агульнага добра як можам. Ты сваім паэтычным словам, а мы, вандроўныя музыкі, гукамі; давай будзем ісці заўсёды на перад і будзіць заснуўшых, ратаваць хворых, а ў тых, у каго памерла пачуццё, старацца хоць паволі ўваскрашаць дух... А тым часам, пачцівы беларускі Дудару, вядзі далей прапаганду і дзямі на вуголле... з часам выбухне і полымя...» [4, с. 276].

Такім чынам, толькі на аснове тых запісаў, якія былі зроблены ў альбоме А. Вярэгі-Дарэўскага, можна зрабіць вынік, што беларуская мова ў XIX стагоддзі развівалася ў неспрыяльных умовах. І менавіта праз творы эпістальнай літаратуры мы можам ацаніць стан беларускай мовы непасрэдна, паглядзець на ўсе падзеі вачыма сучаснікаў.

Спіс крыніц

1. Античная литература в средней школе: пособие для учащихся / сост. М. П. Жигалова. — Минск : Маст. лит., 2000. — 478 с.
2. Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. — Мн.: БелЭн. — Т. 18 — 2004. — 472 с.
3. Гісторыя беларускай літаратуры XI — XIX стагоддзяў : у 2 т. / навук. рэд. У. І. Мархель, В. А. Чамарыцкі. — Мн. : Бел. навука, 2007. — Т. 2. Новая літаратура : другая палова XVII — XIX стагоддзе — 582 с.
4. Пачынальнікі: 3 гіст.-літар. матэрыялаў 19 ст. / уклад. Г. В. Кісялёў; рэд. В. В. Барысенка, А. І. Мальдзіс. — 2-е выд. — Мн. : Бел. навука, 2003. — 549 с.

Матэрыял поступил в редакцию 01.11.2011 г.

В. М. Сяліцкая
Навуковы кіраўнік — А. В. Солахаў,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт
Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт,
г. Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ ПРЫМЕТНІКАЎ У МОВЕ ПАЭТЫЧНЫХ ТВОРАЎ РЫГОРА БАРАДУЛІНА

Актуальнасць падрабязнага даследавання індывідуальна-аўтарскіх прыметнікаў у творах Рыгора Барадуліна відавочная. Яна тлумачыцца тым, што для далейшага паглыбленага вывучэння заканамернасцей папаўнення слоўнікавага складу беларускай літаратурнай мовы вельмі важна даследаваць і асаблівасці ўтварэння індывідуальна-аўтарскіх наватвораў.

Мэта даследавання: выявіць і ахарактарызаваць індывідуальна-аўтарскія прыметнікі ў паэтычнай мове Рыгора Барадуліна. Дасягненне пастаўленай мэты патрабуе паслядоўнага вырашэння шэрагу канкрэтных задач:

– выявіць у паэтычных тэкстах Рыгора Барадуліна індывідуальна-аўтарскія прыметнікі, праверыўшы іх адсутнасць па слоўніках беларускай мовы;

– правесці іх класіфікацыю паводле спосабаў словаўтварэння;

– вызначыць структурныя асаблівасці індывідуальна-аўтарскіх прыметнікаў Рыгора Барадуліна.

Пры зборы фактычнага матэрыялу прымяняўся метаад суцэльнай выбаркі індывідуальна-аўтарскіх прыметнікаў з тэкстаў паэтычных твораў Рыгора Барадуліна, змешчаных у трэцім томе яго збору твораў [1]. Пры аналізе матэрыялу выкарыстоўваецца апісальны, статыстычны, параўнальны і супастаўляльны метады.

Дадзенае навуковае даследаванне — першая спроба ў беларускім мовазнаўстве назірання за індывідуальна-аўтарскімі прыметнікамі ў мове паэтычных твораў Рыгора Барадуліна.

Новыя словы, якія з’яўляюцца ў мове для абазначэння новых прадметаў і з’яў аб’ектыўнай рэчаіснасці, называюцца неалагізмамі (ад грэч. *neos* — новы і *logos* — паняцце) [3, с. 440].

Лексічныя наватворы, прыдуманых пісьменнікамі і паэтамі, публіцыстамі і літаратурнымі крытыкамі з мэтай павышэння мастацкай выразнасці і вобразнасці выказвання, называюцца індывідуальна-аўтарскімі неалагізмамі. Іншы раз іх называюць аказіянальнымі словамі, г. зн. новымі словамі, якія прыдуманы на выпадак (лац. *occasia* — выпадак) [3, с. 443].

Па нашых дадзеных, індывідуальна-аўтарскія прыметнікі, ужытыя ў мове паэзіі Рыгора Барадуліна, утвораны суфіксальным, прэфіксальна-суфіксальным і складанымі спосабамі.

Сярод суфіксальных індывідуальна-аўтарскіх прыметнікаў вылучаюцца наступныя словаўтваральныя тыпы:

1) аснова назоўніка + суфікс *-лів-* = прыметнік са значэннем прыметы асобы, якая выконвае пэўнае дзеянне: *бяглівы* ‘які хутка праходзіць’ (< *бег* + *-лів-* (ы)): *Бяглівага веку свайго веташок, / Як пустабрэх, / Не сцацкаю* [1, с. 147];

2) аснова назоўніка + суфікс *-ыст-* = прыметнік са значэннем прыметы асобы або пэўнай з’явы праз іх адносіны да прадмета або іншай прыметы: *камісарысты* ‘які ахарактарызуецца ўласцівасцямі камісара’ (< *камісар* + *-ыст-* (ы)): *І камісарысты агітатар недвухсэнсоўна / сказаў, як адсек: / — Будуць калгасы ў нас, безумоўна, / а як / без іх?!* [1, с. 162].

3) аснова назоўніка + суфікс *-ев-* = прыметнік са значэннем прыметы асобы праз яе адносіны да пэўнай з’явы: *вяселлевы* ‘які мае адносіны да вяселля’ (< *вяселл(е)* + *-ев-* (ы)): *І знайшло вяселле сарочку, / І ўроцы дачку вяселлеву не сурочылі* [1, с. 131];

4) аснова прыметніка + суфікс *-ім-* = прыметнік са значэннем прыметы асобы або пэўнай з’явы, якія выконваюць пэўнае дзеянне: *агнявіты* ‘падобны на агнявы’ (< *агняв(ы)* + *-ім-* (ы)): *А ў Дзедкі вочы і барада / Гарачь агнявітым жарам* [1, с. 121];

5) аснова назоўніка + суфікс *-ск-* = прыметнік са значэннем прыналежнасці пэўнай асобе або пэўнай з’яве: *аратайскі* ‘мае адносіны да аратая’ (< *аратай* + *-ск-* (і)): *Калі ажаніўся, не пытаючы згоды, / рабіць давалося не цераз пень-калоду — / упрогся ў навуку туга, спасцігшы спрадвечны аратайскі закон* [1, с. 158];

б) аснова прыметніка + суфікс *-ейш-* = прыметнік са значэннем вышэйшай ступені параўнання: *нябеснейшы* ‘які валодае найлепшымі ўласцівасцямі неба’ (< *нябесн(ы)* + *-ейш-* (ы)): *Чым Бог бліжэйшы да зямлі, / Тым Ён нябеснейшы...* [1, с. 279].

З пункту гледжання нарматыўнай граматыкі гэтая форма ўтворана з парушэннем законаў формаўтварэння: адносныя прыметнікі не валодаюць здольнасцю ўтвараць ступені параўнання.

Прэфіксальна-суфіксальныя індывідуальна-аўтарскія прыметнікі вызначаюцца нізкай частотнасцю. Адзінкавы зафіксаваны дэрыват утвораны ад асновы дзеяслова пры дапамозе прыстаўкі *над-* і суфікса *-н-*: наватвор ўжываецца са значэннем ‘які паказвае на месца, што названа ўтваральным словам’: *надазёрны* ‘які знаходзіцца над возерам’ (< *над-* + *возер(а)* + *-н-* (ы)): *Сум — / Незгаворлівы паганяты — / Выкрасаваў замілаванне з вачэй / Надазёрным спакоем / Вёсачкі Ціханяты...* [1, с. 240].

Зафіксаваны адзін наватвор, утвораны прэфіксальна-нульсуфіксальным спосабам: прэфікс *бяз-* + аснова назоўніка + нульвы суфікс = прыметнік са значэннем адсутнасці пэўнага прадмета: *бязгнёзды* ‘які не мае гнязда’ (< *бяз-* + *гнязд(о)* + *ó* (ы)): *Святкуючы свайй самоты ўгодкі, / Мой цень туляўся ля бязгнёздых дрэў, / А Вы не дачакаліся мяне, / Бо пра мяне не ведалі нічога* [1, с. 321].

Вялікай частотнасцю ў паэтычных тэкстах Рыгора Барадуліна вызначаюцца складаныя прыметнікі. Многія даследчыкі справядліва залічваюць прыметнікі-кампазіты ў арсенал аказіянальных лексем.

Прыметнікі з падпарадкавальнымі адносінамі кампанентаў складаюцца ў асноўным з дзвюх асноў, пры гэтым першая аснова выступае ў адносінах да апорнага кампанента як удакладняльная. Як адзначае С. Г. Белікава, утваральная база такіх кампазітаў «заўсёды ўяўляе словазлучэнне і ў міжслоўныя функцыянальныя адносіны з азначаемым словам уступае толькі адзін з кампанентаў прыметніка... — стрыжнёвы» [2, с. 6-7].

Можна вылучыць некалькі груп такіх кампазітаў у паэтычных творах Рыгора Барадуліна.

Складана-нульсуфіксальныя індывідуальна-аўтарскія прыметнікі ўтвараюцца па наступнай мадэлі: аснова прыметніка + інтэрфікс + аснова назоўніка + *-ó-* = назоўнік са значэннем падабенства на каго-небудзь або што-небудзь: *зялёнакрылы* ‘падобны на зялёнае крыло’ (< *зялён(ы)* + *-а-* + *крыл(о)* + *-ó-* (ы)): *А твая парадзела чупрына, / Бор беларускі зялёнакрылы* [1, с. 38]; *крутаколы* ‘падобны на крутое кола’ (< *крут(ы)* + *-а-* + *кол(а)* + *-ó-* (ы)): *І нельга вызначыць каратамі / Каменне жорнаў крутаколае* [1, с. 200]; *лысагаловы* ‘падобны на лысую галаву’ (< *лыс(ы)* + *-*

а- + галав(а) + -б- (ы)): *Сад абгароджаны / Засяроджана слухае даўніну, / Лысагаловы яблыкамі / І лісцем падвялым ціхі* [1, с. 244].

Складана-суфіксальным спосабам утвораны індывідуальна-аўтарскія прыметнікі па наступных словаўтваральных тыпах:

1) аснова прыметніка + інтэрфікс + аснова назоўніка + суфікс *-н-* = прыметнік са значэннем падабенства на каго-небудзь або што-небудзь: *снежнакажушыны* ‘падобны на снежны кажух’ (< *снежн(ы)* + *-а-* + *кажух* + *-н-* (ы)): *Гэта бацька мой, / які мне дагэтуль пахне распараным летам / і снежнакажушынай зімой* [1, с. 150];

2) аснова прыметніка + інтэрфікс + аснова назоўніка + суфікс *-ск-* = прыметнік са значэннем падабенства на каго-небудзь або што-небудзь: *дзіўнабоскі* ‘падобны на дзіўнага Бога’ (< *дзіўн(ы)* + *-а-* + *Бог* + *-ск-* (і)): *Мову нашу, якая са дна / Дзіўнабоскай паганскай асновы, / Як крыніца забіла, / Яна / У світальнае цюце адна / Кожны гук ацаліла вясновы* [1, с. 112].

Зафіксаваны адзін наватвор, утвораны спосабам словаскладанне + суфіксацыя: аснова прыслоўя + аснова назоўніка + суфікс *-н-* = прыметнік са значэннем невялікай колькасці пэўных прадметаў: *малахацінны* ‘які мае мала хацін’ (< *мала* + *хацін(а)* + *-н-* (ы)): *Нарадзіўся ў вёсцы над Вечаллем / у малахаціннай Кавалёўчыне, / гэта б усе аднавяскоўцы пасведчылі / і пугуркі ў густым алейніку* [1, с. 151].

Прыметнікі са спалучальнымі адносінамі асноў складаюцца з раўнапраўных па сэнсе кампанентаў і выражаюць адзіную прымету, якая з’яўляецца сумай прымет, названых ва ўтваральных асновах (словах) [2, с. 7].

Сярод выяўленых у паэтычнай мове Рыгора Барадзіліна двухкампанентных прыметнікаў-кампазітаў са спалучальнымі адносінамі асноў можна вылучыць наступны прыклад: прыметнік, першы кампанент якіх выражаны асновай прыметніка, а другі — прыметнікам або дзеепрыметнікам: *глыбінна-крывіцкі* ‘той, што мае глыбокія крывіцкія карані’: *Наша глыбінна-крывіцкая старана / з баліцкай падсветкай / плыла часцяком лодкаю без стэрна / паўз перагібістыя берагі* [1, с. 152].

Такім чынам, аналіз індывідуальна-аўтарскіх прыметнікаў Р. Барадзіліна сведчыць пра шырокае іх распаўсюджанне ў мове паэзіі аўтара.

Асноўнымі прычынамі ўтварэння Рыгорам Барадзіліным індывідуальна-аўтарскіх прыметнікаў у мове паэтычных тэкстаў з’явіліся наступныя: жаданне ўтварыць сінонім да агульнаўжывальнага слова, якое не задавальняе паэта паняццёвай дакладнасцю або гукавым афармленнем; неабходнасць у стварэнні яркага эпітэта; імкненне падаць непаўторна-яркі вобразны эпітэт; жаданне замяніць шматслоўны выраз адной лексічнай адзінкай; стылістычныя задачы; версіфікацыйныя мэты.

Сярод найбольш прадуктыўных спосабаў утварэння вылучаюцца суфіксальны і складаны спосабы.

Спіс крыніц

1. *Барадзілін, Р.* Збор твораў. Т. 3. Паэмы, вершы / Р. Барадзілін. — Мінск : Маст. літ., 1999. — Т. 3.: Паэмы, вершы. — 335 с.
2. *Беликова, С. Г.* Новые прилагательные, образованные способом чистого сложения, с сочинительным отношением мотивирующих основ (на материале словарей новых слов и периодики 1985–1989 гг.) С. Г. Беликова: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / С. Г. Беликова; АН СССР, Ленингр. отд.-ние ин-та языкознания. — Л., 1990. — 21 с.
3. *Баханькава, А. Я.* Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. А. Я. Баханькава. — Мінск : Навука і тэхніка, 1994. — 463 с.

Матэрыял паступіў у рэдакцыю 01.11.2011 г.

Л. М. Шкабара
Навуковы кіраўнік — Л. У. Урбановіч,
старшы выкладчык, магістр
Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт,
г. Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

ВЫКАРЫСТАННЕ КАМП’ЮТАРНЫХ ТЭХНАЛОГІЙ НА ўРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ЯК СРОДКУ АКТЫВІЗАЦЫІ ПАЗНАВАЛЬнай ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯў

У сучасным грамадстве інфарматызацыя займае адно з вядучых месцаў. Сёння камп’ютар — самы моцны інструмент, пры дапамозе якога збіраецца, апрацоўваецца і перадаецца інфармацыя. Вучонымі даказана, што выкарыстанне камп’ютарных тэхналогій, уменне знаходзіць і адбіраць важную інфармацыю, выкарыстоўваць яе згодна з сітуацыяй — неабходныя рэаліі сучаснасці. Гэтая акалічнасць уплывае на адну з галоўных задач сучаснай школы — інтэлектуальнае развіццё вучняў, іх падрыхтоўку да актыўнай дзейнасці ў розных сферах жыцця: навуковай, культурнай, эканамічнай, палітычнай.

У наш час педагогі школ у сваёй прафесійнай дзейнасці вельмі часта сустракаюцца з вучнямі, якія з цяжкасцямі ўключаюцца ў працу на ўроку. Вынікам адсутнасці зацікаўленасці з’яўляюцца невысокія паказчыкі ведаў, уменняў, навыкаў. Нізкі ўзровень пазнавальнай актыўнасці — актуальная праблема педагогікі, бо менавіта актыўнасць, выступае штуршком псіхафізічнага развіцця вучня. У гэтым вельмі ярка прасочваецца ўзаемазвязь: чым больш выразна выяўлена цікавасць да пазнання, тым лепшы вынік засвоеных ведаў, тым вышэйшы ўзровень развіцця псіхічных працэсаў.